

ЎРТА ЗАРАФШОННИНГ РЕКРЕАЦИОН-ТУРИСТИК РЕСУРСЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ

Халилова Хуршида Тешаевна

Тошкент давлат педагогика
университети "Бошлангич таълим
педагогикаси" кафедраси з.ф.н.
доцент
xalilovaxurshida29@gmailcom

Аннотация: Мазкур мақолада Ўрта Зарафшон ҳавзасида рекреация ресурсларидан фойдаланиб, ҳудудларни ривожлантириши масалалари ёритилган.

Таянч сўз ва иборалар: табиат ёдгорликлари, горлар, бўлоқ сувлари, табиат музейлари, даралар, карст.

Аннотация: В этой статье освещены вопросы развития использующие рекреационные ресурсы, на территории бассейна реки Среднего-Зарафшана.

Ключевые слова и фразы: памятники природы, пещеры, родниковые воды, музеи природы, ущелья, карст.

Abstract: In this article, Urta Zarafshan basin Recreational resources are used and the gods issues of development and recovery were considered.

Key words and expressions: natural monuments, caves, springs, natural museums, gorges, karst.

Маълумки, қаерда булоқ, сой, дарё мавжуд бўлса, дастлабки ўтроклашган аҳоли шу атрофларда макон кўришган. Жумладан, тоғлар бағрида жойлашган зилол булоқлар-у, шаркироқ сойларга бой бўлган Ўрта Зарафшон ҳавзаси ҳудуди ҳам ана шундай жойлар сирасидандир. Шу боис ҳавзада қисқа муддатли дам олиш жойлари, дам олиш масканларни кўплиги билан Ўрта Зарафшон ҳавзаси бошқа ҳудудлардан ажралиб туради. Ушбу ҳудудда туризм инновацион аҳамият касб этади. Ҳар бир ҳудуд ўзига хос рекреация ресурслар тизимига эга. Инсон табиат ресурслардан тўғри фойдаланса жамиятнинг иқтисодий, маданий, ижтимоий тараққиётини маълум маънода таъминлайди. Ҳар қандай мамлакатда меҳнат ресурслари инсон унинг асосий бойлигидир. Шу туфайли ҳам инсоннинг соғлигини асраш давлатнинг куч-қудратли бўлишида етакчи омил ҳисобланади. Мамлакатнинг ўз фуқароларига ғамхўрлигининг ёрқин намунаси рекреацион-туристик фаолиятни илмий жиҳатдан тўғри ташкил этилишидир.

Ҳавзанинг рекреацион-туристик салоҳиятини баҳолашда, биринчи навбатда, мавжуд рекреация объектларининг миқдори ва сифатига асосий эътибор қаратилади. Бироқ, бугунги кунда республикамиз ҳудудларида

рекреация объектлари билан боғлиқ кўрсаткичлар статистикаси юритилмаётганлиги ушбу йўналишдаги ресурсларни реал баҳолаш имконини бермайди. Шу сабабли Ўрта Зарафшон ҳавзасини географик ўрни, табиий шароити, ер усти тузилиши, яъни рельефи, жанубий, шимолий ҳамда шимоли-шарқий томонларининг тоғлардан иборатлигини эътиборга олган ҳолда ҳавзада рекреация ва туристик объектларни кенг қамровли ўрганишни талаб этади.[5,6]

Ўрта Зарафшон ҳавзасининг Чақилкалон, Қоратепа, Нурота, Губдин тоғлари бўйлаб саёҳат қилганлар табиатнинг мўжизаларига яна бир бор иқроқ бўладилар. Ҳозирги пайтда бундай жойларда қисқа муддатли дам олиш имкониятлари бўлса ҳам ундан тўлалигича фойдаланилмаяпти. Омонқўтон ҳудуди табиатининг ўзига хослиги, ёғин миқдорининг 750-950 мм ҳавзанинг бошқа жойларидан фарқ қилиб, ўсимлик дунёсининг хилма-хиллигини таъминлайди. Омонқўтон ҳавзасининг энг характерли хусусияти шундан иборатки, унинг иқлим ва ўсимлик дунёсини ўзига хослиги бу жойда кўплаб дам олиш зоналарини, оромгоҳлар қуриш имконини берган. Айниқса, тоғларни кўндалангига кесиб ўтиб, сой ёки сойликлар бўйлаб саёҳат ўтказиш қизиқарли бўлади. Чунки, бундай турли-туман рельеф шакллари, гидрологик элементлар тоғнинг ўзига хос «кесмаси» ёки профили бўлиб, унда қисқа муддатли саёҳат (пиёда-экскурсия) давомида турли хил табиат манзаралари, ландшафтларнинг ўзгариб бориши кузатилади

Омонқўтонсой ҳудуди рельефининг хилма-хиллиги, морфологик тузилишининг хусусиятига кўра яққол ажралиб туради. Бу ҳудудда тоғ тизмасининг йўналиши бўйлаб денудацион юзалар, карст жараёнлари, карст воронкалари ва ғорлар ривожланган. Шу билан бир қаторда сувайирғич пояслар мавжуд. Бу пояс тоғнинг энг баланд жойларини 1700 м дан 2200 м гача бўлган қисмини ўз ичига олади. Чақилкалон тоғларининг баландлиги 2500 м гача етади, силур ва девон даврида кучли ёриқланган, тоғлар сувда осон эрийдиган корбонатли жинслардан ташкил топган. Омонқўтонсой ҳавзаси Чақилкалон тоғининг ғарбий қисмида жойлашган ҳудуд ҳисобланади. Омонқўтонсой ҳавзасида Жийдасой, Булбулзорсой, Йўлсой, Майдонсой, Консой, Шохаксойлар доимий сув оқимиға эға. Шунини қайд этиш лозимки, бу доимий сув оқимиға эға бўлган сойларни ҳаммаси ўнг ёнбағри қалин делювиал тоғ жинслари билан қопланган ва ётқизиклар устида ўсимликлар қалин ўсади. Шунинг учун бу ерларда доимий сувға эға бўлган минераллашган булоқлар ва чашмалар кўп.[2,3]

Бугунги кунга келиб, инсонларнинг дам олиши ва табиат кўйнида маънавий-эстетик ҳордиқ чиқаришлари, турли хил касалликларни даволаш, ўзига хос турли табиий, кимёвий хусусиятларга эга бўлган табиий омилларидан фойдаланишда Омонқўтонсой ҳавзасида рекреацион-туристик мақсадда фойдаланиш имкониятлари юқори. Шу сабабли минерал сувлардан даволаш мақсадида фойдаланиш механизмларини ишлаб чиқиш давр талаби бўлиб қолмоқда. Омонқўтон худудида дам олишни самарали ташкил этишда фойдаланиладиган худудларни карталаштириб, табиатни муҳофаза қилишнинг асосий йўлларини белгилаб олиб, рекреация ресурсларидан фойдаланиш усулларини кўрсатиб бериш муҳимдир. Омонқўтон ҳавзаси ландшафтига илмий асосда муносабатда бўлиш, яъни табиий ландшафт ёки табиат ёдгорликлари; жумладан, табиатнинг нодир жойлари ва ўрмонлари, Булбулзорсойдаги Лев ғори ва минераллашган булоқ сувлари ўз ҳолича сақланиши керак. Бу ўринда худудда маълум даражада ижобий ишлар қилинмоқда. Чунончи, «Баҳора», «Дўстлик», «Амир Темур» ва «Юлдузча» ёзги дам олиш оромгоҳлари, “Минг арча” туристик базалари Самарқанд ва қўшни вилоятлар аҳолиси учун хизмат қилиб келмоқда.[6]

Табиатнинг ўзи яратган ноёб рельеф шакллари, жумладан, тош ҳайкаллар, алоҳида диққатга сазовор жойлар бу худудларда жуда кўп. Бундай жойларни табиат музейлари дейишимиз мумкин. Табиат музейларига 1 дан то 10-15 гектар ерларни, ҳатто 5-6 м.кв ерни эгаллаган ерларни киритиш мумкин. Ҳавзада жойлашган табиат музейлари ичида энг қизиқарлиси, шу жумладан, муҳим тарихий аҳамиятга эга бўлганларидан бири ғорлар ҳисобланади. Ғорларнинг инсон ҳаётида муҳимлиги шундан иборатки, ғорлардан оқиб чиққан сувларнинг кўпчилиги ҳар хил касалликларни даволовчи-шифобахшлик хусусияти билан ажралиб туради. Шунини таъкидлаш лозимки, ғорлар иқлими ер юзидаги бирор жой иқлимига ўхшамайди. Бунинг сабаби, ғорларда турли микроблар ва бактерияларни ниҳоятда камлиги ҳамда тозаллиги жиҳатидан у ўрмон ёки тоғ ҳавосига ўхшайди. Инсонлар ғорларни кўришга борганда ғор ичида ўзини жуда яхши ҳис қилади.

Карст ғорлари Чақилкалон, Қоратепа, Зирабулоқ ва Зиёвуддин тоғларида кенг тарқалган. Ғорларнинг ҳосил бўлиши учун барча табиий географик шароитлар етарли. Илмий адабиётлар таҳлили асосида тўпланган маълумотларга кўра бу худудларда жами 113 та ғор бўлиб, шундан 75 таси вертикал ва 38 таси горизонтал карст ғорлари эканлиги

аниқланған. Қоратепа тоғларида 23 та, Зиёвуддин-Зирабулоқ тоғларида 19 та ғор мавжуд.[1]

Омонқўтон ғори энг қадимги ғорлардан бўлиб, бундан 35 минг йил илгари одамлар яшаган қароргоҳ ва одам ва ҳайвонлар суяқлари сақланиб қолған маданий ёдгорликлардан бўлиб, Д.Н.Лев томонидан очилған. “Килси” шахта ғори киевлик олимлар томонидан 1980 йилда топилған. Бу ғорнинг чуқурлиги 1500 м дан ошади. Олимларнинг изланиши туфайли ғорларни шифобахшлиги ҳам ўрганилған. Олиб борилған текширишларда ғор ҳавоси нафас олиш йўллари билан касалланған ва қон босими ошған беморларга жуда фойдали ҳисобланади. Ғорларда даволанған кишиларнинг қон босими пасаяди ва 6-12 ойлаб ўзгармаслиги маълум бўлған.

М.Абдуҷабборовнинг таъриф беришича, Омонқўтон ғорининг кириш қисмининг баландлиги 4 м, узунлиги 240 м бўлиб, у уч қисмдан иборат, яъни биринчи қисми катта, ўрта қисми анча тор ва кейинги қисмлари тор йўлакчалардан иборатлиги ўтиш учун мушкул дейишған. Бундай ғорлар спелеотуризм билан шуғуланувчи сайёҳларни қизиқтириши шубҳасиздир.[1]

Масалан, Ҳазрати-Довуд ғорига бир йилда ўртача 500-780 мингдан кўпроқ чет эллик ва маҳаллий сайёҳлар кириб томоша қилишади. Ғорнинг узунлиги 50 м, майдони 128 м.кв. ҳажми 1152 м³ ни ташкил этади. Ғорга киришда маҳсус бетон йўлақлар ва ёритгичлар ўрнатилған. Бугунги кунда Ҳазрати Довуд ғорига борувчи йўллар қайта таъмирланди, йўлбўйи инфратузилмаси қайта қурилди, ҳудуд ободонлаштирилди. Зиёратчилар учун инфратузилма барпо этилди. Бу жойда тиббий соғломлаштириш, спорт мажмуаллари, 2 та замонавий меҳмонхона ишга туширилди.

Геоморфологик туристик объектларга Камонгарон, Вағашти, Ғўс қишлоқлари устидаги баланд тоғ чўққилари, чуқур кесилған даралар, турли шаклларга ўхшаш қоятошлар, гидрологик ёдгорликлар, шифобахш булоқлар, гўзал шаршаралар атрофида қисқа муддатли мавсумий туризмни жорий этишимиз лозим. Юқори Чинор тагидан чиқадиган булоқ ҳам ўзига хос гўзал ва такрорланмасдир. Унинг сув ҳажми 50-60 л/сек эга, бу ажойиб булоқ, унинг атрофидаги минг йиллик чинорлар нафақат Ургут тумани аҳолиси учун, балки вилоят аҳолисининг шанба, якшанба кунлари дам олиши учун жуда катта аҳамият касб этади. [4,5]

Омонқўтон ҳавзаси Самарқанд воҳасини Қашқадарё воҳаси билан бирлаштирган бу маскан жуда қадимдан энг серқатнов йўлларида бири

бўлган. Тахтақорача довонидаги эски йўл ва иморат харобалари буни исботлайди. Ўсимликлар, жумладан доривор ўсимликлар (зира, кийикўти, андиз, тоғ райҳони ва бошақалар) сайёҳлар учун катта қизиқиш уйғотади.

Ҳавзанинг текислик қисмидаги рекреация ресурслари асосан, Зарафшон дарёси ва унинг тўқайзорлари, сув омборлари, каналлар, Зарафшон қўриқхонаси ва бошқа табиий рекреация объектлари бўлиши мумкин. Зарафшон дарёси кенг ўзанда секин оқиб, Самарқанд шаҳри яқинида икки тармоққа бўлинади. Шимолий тармоғи Оқдарё (127 км), жанубий тармоғи Қорадарё (131 км). Улар Хатирчи яқинида қўшилиб, Миёнқол оролини ҳосил қилади. Бу дарё сувининг катта қисми Самарқанд ва Каттакўрғон воҳаларини суғоришига сарфланиб, Эски Туятортар ариғи орқали Сангзор водийсига, Эски Анҳор ариғи орқали эса Қашқадарё водийсига ҳам оқизиши туфайли Бухоро воҳасига етмай бормай, қуриб қолади. Самарқанд шаҳри ва унинг атрофидан оқиб ўтадиган Зарафшон дарёси маҳаллий ва мавсумий сайёҳлар учун жуда қулай, аммо кишиларни тартибсиз, табиатга беътибор ҳолда дам олишлари сабабли баъзи бир муаммолар келиб чиқмоқда. Зарафшон дарёси суви асосида қурилган Каттакўрғон сув омбори ҳам мавсумий, қисқа муддатли рекреацияни ривожлантириш учун қулайликларга эга. [2,3]

Ўрта Зарафшоннинг текислик, тоғ ва тоғолди геотизимлари ўзига хос рекреация зоналари эканлигини, уларнинг рекреация ресурсларидан фойдаланишнинг ҳозирги аҳволини, бу ҳудудларнинг бугунги экологик ҳолати, уларнинг табиий шароитларини рекреация жиҳатидан баҳолашга имкон беради.

Ҳар қандай давлат ўзининг табиий ва тарихий бойлиги билан қудратли ҳисобланади. Ҳар бир халқ давлатининг ер ости ва усти бойликлари, улкан тоғлари ва ўрмонлари, дарё ҳамда кўллари, йирик шаҳарлар ва гўзал иншоотлари билан ўз куч-қудратини намоён этишга ҳаракат қилади. Ўрта Зарафшон ҳавзаси республикада, яъни ноёб табиат объектлари ва маданий-тарихий ёдгорликларга бой бўлган, рекреация-туризмни ривожлантириш жиҳатдан энг жозибадор ҳисобланган ҳудудда жойлашган. [2,3,4]

Ҳозирги вақтда эса Ўрта Зарафшон ҳавзасида замонавий маиший хизмат кўрсатиш соҳаларини шакллантириш, янги иш ўринларини ташкил қилиш, меҳмонхона ва дам олиш уйлари, санатория, савдо, ресторан ва бошқа объектларни қуриш ишлари амалга оширилмоқда. Масалан, Собик Алпомиш АЖ га тегишли ерда “Самарқанд сити” туристик комплекси,

Самарқанд эшкак эшиш канали ҳудудида Халқаро спорт-соғломлаштириш ва туристик-рекреацион мажмуа, янги меҳмонхоналар барпо этишда ҳавзанинг табиий, рекреация ва туристик ресурсларини баҳолаш зарур деб ҳисоблаймиз.

Ҳавзанинг тоғ ва тоғ олди минтақалари Ургут, Нуробод, Каттакўрғон, Қўшработ туманларида иссиқ сув асосида даволайдиган санаториялар (Нурбулоқ, Абу Али ибн Сино), тоғли ҳудудлардаги сой ва булоқ сувларининг шифобахшлиги (Ургут, Нуробод, Қўшработ), сув омборларида сузиш, чўмилиш, балиқ овлаш (Каттакўрғон, Қоратепа, Тўсинсой), каби турларни ривожлантириш имкони мавжуд. Ҳавзани бебаҳо табиати, ҳар хил касалликларни даволовчи шифобахш минерал сув манбаилари, иқлим хусусияти ва спорт-соғломлаштириш жойлари имкониятларни яратишда қулай ҳисобланади. Минтақанинг табиий шароити, ички сувлари, иқлим ва ўсимлик дунёсининг ўзига хослиги кўплаб дам олиш зоналари, соғломлаштириш оромгоҳлари қуришга шароит яратади. Махсус компонентсиз ва радонли сувлар ҳавзанинг Нуробод туманидаги “Нурбулоқ” ва “Самарқанд” соғломлаштириш масканларида фойдаланиб келинмоқда. [5]

Ушбу маъданли сув Медано (Италия), Кройснах (Германия), Алма-Дл-Драгол (Испания), Теплитсе (Югославия) сувларидан ўхшашликдан қолишмайди. Ҳавзанинг тоғли ҳудудларида эса минерал сув манбалари (Омонқўтон, Қоратепа, Чақилкалон, Оқтоғ, Нурота) топилган. Ушбу минерал сувлардан ҳозирги кунда даволаниш мақсадида фойдаланиб келинади. Шу сабабли Ўрта Зарафшон ҳавзасида аҳолини даволаш ва маданий-соғломлаштириш эҳтиёжлари учун фойдаланиладиган минерал сув манбалари атрофида даволаш манбаларининг табиий физик ва кимёвий хоссаларини сақлаш, шунингдек, уларни бузилишидан, ифлосланишидан ҳамда муддатидан илгари тугаб қолишдан асраш мақсадида санитария муҳофазаси ҳудудларини белгилаш бугунги куннинг асосий вазифалардан ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдужабборов М.А. Карст гор Южного Узбекистана. Ташкент. Фан, 1990.
2. Акрамов З.М., Ракитников О.Н., Замков О.К., Шермухаммедов А.М. География сельского хозяйства Самаркандской и Бухарской областей. Часть 2. Ташкент.: АН Узбекистана. 1961.
3. Акрамов З.М. Проблемы хозяйственного освоения пустынных и горно-предгорных территорий. Т. Фан, 1974.

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

4. Алибеков Л.А. Ландшафты и типы земель Зарафшанских гор и прилегающие равнин. Ташкент.: Фан, 1982.
5. Бадалов Ў.Б. Ўрта Зарафшон рекреация туристик ресурслари ва улардан фойдаланишнинг асослари ва истиқболлари. Т. 2018.
6. Бадалов Ў.Б., Усмонов М.Р. Рекреация ва туризм географиясининг умумий ва хусусий жиҳатлари. Тошкент. 2011.

